

Bevezetés egy esztétikai előadáshoz

(Böhm Károly hátrahagyott irataiból.)

Fechner Tivadar, aki szakmája szerint fizikus volt, az 1876-ban megjelent „Vorschule der Aesthetik“ bevezetésében szükségesnek találta olvasói előtt *legitimálni* magát aziránt, hogy mint fizikus egyszerre az esztétikára adta magát. Én hallgatóimmal szemben ezt azért nem tettem és nem teszem, mert reám oly benyomást tett Fechner eljárása, mint ama kóbor színészé, akit a Floch c. bécsi vice-lapban mindig úgy vezettek be, hogy a „Budweiss, Csaszlau és przemysli“ („Csucsá—Bucsá—Szászfenés“) világlapokból kiollózott ujságszeletekkel magát, mint „tragoedát“ kívánja igazolni. Nálunk annyi diplomás és diploma nélküli ember ír színházi és általános irodalmi kritikát, ítél költők, hangversenyek és képképzőművészek, szobrok és épületek (templomok, városházák, színházak és villák) felett, mégpedig kategórikus és fölényes hangon, hogy taian nekem is szabad lesz ezen kedvenc témáról „vallani“, profiteálni — mert hiszen én legalább professzor volnék. Igaz, hogy az egy napi irodalomnak früstök utáni olvasói előtt nem szoktam járni a divatos hosztonokat; nem is adtam ki egy csipetnyi lírai kötetet sem; nem rajzoltam, se nem festettem; még a zenéhez sem igen értek, — ha csak a zongora kétes „művészetét“ valami jóakaróm ideszámítani nem akarná. De értek, legalább én úgy gondolom, értek a *filozófiához*. S miután a filozófusnak legfőbb hivatásához tartozik, hogy az igaz, jó és szép területének összefüggéseit kutassa, azért megpróbálkozom én is, mint 1905-ben tettem, ismét a szépnek kérdésével. Annál is inkább, mert úgy vettem észre, hogy némely tanaim annyira megtetszettek, hogy még Budapesten is úgy dobálóznak a „projectio“, a „constructio“, az „érték“ fogalmaival, amelyeket én hoztam be a bölcséletbe 1882-ben, mintha legalább is ők fedezték volna fel. És azt hiszem, hogy igazat mond *Vischer Fr. Th.* ezen szavakkal „Prüfstein einer philosophischen Weltanschauung ist es, ob sie das Schöne zu erklären weiss.“ (5. l.) *Saját* érdekem kívánja tehát, hogy ezt a magyarázatot megpróbáljam.

De a t. Hallgatóság érdekei ellen sem vélek vétkezni, ha egyszer *filozófiai* szempontból is megvilágítjuk azokat a kérdéseket, amelyek az esztétika köréhez fonódnak. Teszem ezt azért, mert tudom, hogy erős áramlat hömpölyög az összes népeknél, mely azt hangoztatja, hogy esztétikát a filozófiától épenúgy függetleníteni kell, amint próbálják azt a lélektannal, bár biztosan tudom azt is, hogy ilyen úton az esztétika rendszeréhez nem jutnak el. Nevezik ezt „Aesthetik von Unten“-nek. *Műkritikai elemzés* lenne ennek első lépése, még pedig nem az a „jámbornak“, sőt „együgyűnek“ nevezett kritika, amelyet most száz évvel előbb Lessing gyakorolt Laokoon-jában. Most a műalkotás élvezetére épülő kritikát lenéző fölüenyekedéssel lemosolyogják, sőt leröhögik az óriások, főleg a „fiatalok“. Most az elemzéshez „laboratórium“ kell; kell egy egész csomó „Versuchsperson“ (No. I—IX.); kell egy „Projectionsapparat“, mellyel a képeket vetítik; kell legalább 100 „Diapositive“, „Photographien von Architekturen, Plastiken, Gemälden und kunstgewerblichen Gegenständen, einige coloriert“; kiegészítik ezt a hadifelszerelést „farbige Photographien von amerikanischen Landschaften“. Azután alkalmaznunk kell a „Methode der Zeitvariation“-t; kell bizonyos „Expositionszeit“, aztán sok „Versuchsreihe“, mindenikben 25 kép; s összesen egy sorban 959 kísérlet. Végre aztán 15 „Tabelle“, — s aztán megvan az anyag, amelyből E. R. „Zur Analyse der ästhetischen Wirkung auf Grund der Methode der Zeitvariation“ c. értekezését állította össze. (Zeitschrift für Aesthetik. V. k. 3—4. füzet.) Ugyanilyen módszerrel kutatja „Die akustischen Phänomene in der Lyrik Schillers“ Karl u. Marie Groos. (U. o.) Szintén ilyen módon vizsgálja „Weiteres über Einfühlung und aesth. Miterleben“ Vernon Lee, egy éfemedett „Kunstschriftstellerin“ (mert első cikke 1885-ben jelent meg). Remélem egy jó pápaszem (Iorgnon) sem hiányzott s ha még hosszú kék fátyolt kötünk a kalapunkra, akkor nekiindulhatunk a fáradságos esztétikai kéljutazásnak. Nem tudjuk, hogy milyen eredménvük lesz ezeknek a fizikai excursióknak, miket legújabb időkben, kivált a hölgyek rendeznek a „szépség“ végtelen területén; de valami nagy hasznát ennek a sok utazgatásnak eddig legalább az esztétika nem tapasztalta. Még akkor sem, ha több erős férfikar is vezetné ezeket a kísérleteket, mint ahányan eddig udvariasságból szolgálatra ajánlkoztak.

Az „Aesthetik von Unten“ másik forrása: *a művészet történelme*. A mai *műkritikusok* nagyobbrészt a művészettörténelem területén foglalatoskodnak. Ezen felette értékes munkában kiváló eredményeket mutathatnak fel; kivált ott, ahol jó ízléssel és tiszta belátással, a tárgyért oly lángoló szeretettel rajongó férfiak dolgoznak, mint pl. nálunk Berzeviczy Albert (A tájképfestés a XVII. században. Bp. 1910. Akad. kiadvány.), ki rátermettségét legújabb művében fényesen dokumentálta. De eltekintve kultúrai fontosságuktól. az aesthe-

tika maga csak a jól elrendezett anyagot kapja bennük, amelyet azután még neki kell *elvileg* értékesíteni. Hogy pedig ehhez nem elegendő az egyes *költői* szülemények boncolgatása, azt éppen nálunk is tapasztalhatjuk. Aránylag sehol sem írnak annyi „méltatást“ a költőkről, mint nálunk; de megállapodásra nem jutottak még aziránt sem, vajjon „Bánk bán“ vagy „A kegyenc“-e legjobb tragédiánk. Mert hogy lehetne itt végleg dönteni, ha magának a *tragikumnak* természete felől sincsen a bírálók nagyrésze tájékozódva alaposan? Szóval, a műtörténelmi bírálat nem alapja az esztétikának, hanem *praktikus érvényesítése*. Valamint gazdaságot jól csak az tud vezetni, aki a gazdálkodás természetéről többet tud legalább, mint egy falusi zsellér, úgy műértő döntést csak az végezhet, akinek az *esztétikai viszonyokban teljes betekintése van*. Enélkül kapkodunk elméleteken s praxisunk ferde és megbízhatatlan. (*Dessoir: Aesth.* 65. l. „Die gegenwärtige Kunstkritik verhättschelt aussichtslose Schreier, weil sie selbst unsicher und ängstlich in die Zukunft blickt.“)

Aztán előáll ennek folytán a mi esztétikai kezelésünknek egy új ellensége: az *egyoldalú korlátoztság*. Azért, hogy valaki a kertészethez ért, még nem kell értenie városrendezéshez; azért mert valaki gipszből tud figurákat alakítani, amelyeket másnap rendőri asszisztenciával meg kell csonkítani s fügefalevéllal ellátni, — azért mondom, még nem kell érteni a poézishez. S ha valaki gyönyörűen tud festeni, azért még mindig lehet, hogy gyalázatosan hegedül, — es megfordítva. Feltéve már most, hogy valaki a gimnazisták előtt megemelmezheti Coriolánust (az okosan készült vezérfonal alapján), — vajjon ezért fel van-e jogosítva arra, hogy Rembrandt nemrég szentségtörő kézzel elcsúfított „Éjjeli őrsegeről“ ítéletet mondjon? Csak akkor jó az egyoldalú *szakszerűség* is, ha megértette azon forrásokat, amelyekből a művészi alkotás úgy, mint a művészi *élvezet* *jakad*. Ha az *esztétikai érték* mibenvoltába nincs tiszta belátásunk, akkor sem experimentumok, sem műelemzések, sem egyes művészeteknek ismerete, — szóval semmiféle részszerű ismeret ezen hiányt nem pótolja. Sötétben fogunk tapogatózni, mint Abdera híres lakói, kik Vénusz-szobrukat 80 öl magasra állították, ahol senki sem ismert többé jelentésére; mert ők csak hiuságuknak áldoztak, de nem az észnek. Vagy olyan zűrzavar lesz fejünkben, amilyen ott borong a felcseperedett amerikai Nábob fejében, aki 100.000-eket nem kémél, hogy egy európai híres festő műveit összevásárolja s kinek minden kép voltakép csak bemázolt vászondarab.

Én tehát azt hiszem (legyen szabad hinnem!), hogy az esztétika mint tudomány ilyen úton megalakulni nem fog. *Igy csak anyagát hordjuk össze nagy és felesleges költséggel*. Ész kell ahhoz nem anyag. Mert a tudomány *egy megértett egység*; az anyag pedig *disiecta membra*. Az egységet pedig csak az ész hozza beléjük. Kant nem bujta a képtárakat és szoborgyűjteményeket;

mégis neki köszönhetjük az esztétikai principiumok tisztázását. De a principiumok nem a felszínen úszkálnak; a sok apró csecsebecsének *helsejében* rejlik az „*aranycsira*“, — innen azonban csak az halássza ki, aki *magábaszáll*. Ezért nem hiszem, hogy az „Aesth. von Unter“, vagy ami vele azonos „von aussen“ lesz megépíthető. De ha nem lehet *így* megépíteni, akkor csak az „Aesth. von Oben“ vagy ami ismét ezzel azonos, „von innen“ építendő fel. S ennek tanúbizonysága az az első lépés, amelyet már megtett: a *pszichológiai magyarázat*.

Egy ilyen munka nem egy pár évtized alatt alakul ki teljesen. S ha mégis próbálják pl. Volkelt, Lipps, Dessoir, s mások is napjainkban, akkor ezen kísérletek annak a bizonyosságai, hogy az *esztétika nem lehet önálló tudomány* abban az értelemben, mintha valaki *filozófiai belátás nélkül* is megvethetné alapját. Aki ezt próbálja, az saját kárán okul. Sem experimentum, sem művészettörténelem ezen alkotás megépítéséhez nem elegendő. Csak az *egész filozófiába való bemélyedésből* lesz az egész épület megszerkeszthető. Tudom, hogy *ilyen összefoglalás még nincsen készen*. De a sok széthúzás ellenére is próbálkozzunk meg vele. Ezen előadások tehát nem „positiv aesthetika“, — ilyen talán csak a világ utolsó embere fog szerezni. Addig, amíg az Atmannel egygyé nem leszünk, csak töredék, csak kísérlet azon név, amely *az esztétika kidolgozott alakját megilleti*.

Az én kísérletem eszerint nem arrogál magának többet, mint-hogy az esztétikába „bevezetés“ legyen. Minthogy azonban *filozófiai bevezetés*, ezért az esztétika minden kérdésére ki fog terjedni. Mert éppen abba a *nagy összefüggésbe* akar bevezetni, amely az egyes aesth. kérdések között *minden bizonnyal* fennáll. A részletek talán nem lesznek elég bőven feltüntetve; sokszor tévedni is fogok az egyes tételeknél, de ezt az összefüggést szem elől el nem fogom tévesztetni. S ezzel több haszna lesz a hallgatónak, mintha *kategórikus* hangon beszélnek olyan dolgokról, amelyek végleg még tisztázva nincsenek. A részletekbe való behatolást, azt hiszem, ezáltal lehetővé fogom tenni mindenkinek. Előadásaim tehát a következő kérdésekre terjednek ki: I. Az aesthetikai alany, vagyis az aesth. szemlélés. II. Az aesth. tárgy. III. A művészi alkotás. IV. A művek élvezése. V. Az aesth. kategóriák. Mert az esztétika azon tanoknak foglalatata, amelyek a szemlélő és a szemlélt tárgy között levő viszonyra vonatkoznak, s azon *szempontoknak*, amelyek alatt nekünk ezen viszony jelentkezik. Első a szemlélő és alkotó alany; második a megalkotott és szemlélt tárgy; a harmadik azon esztétikai csoportok, amelyekbe ezeknek viszonyai beleilleszkednek.

(Iratott 1911 január 25-én Kolozsvárt.)

Az ókor-szemlélet változásai *

Ha rövid pillantásban áttekintjük azt a szerepet, amit a klasszikus Antiquitas az emberiség korszakaiban játszott, mindenütt megállapítható, hogy a mindenkori „modern“, azaz korszerű ember kialakulásában a humánus tanulmányok szükségképen élő és jelenvaló tényezők voltak. Ez a párhuzamosság pedig úgy vált lehetségessé, hogy az ókor szemlélete nem jelentette egy mozdulatlan és változhatatlan múltnak megkövült tovább-létezését, hanem azt, hogy ez a múltbamerült Antiquitas maga is folyton fejlődik, átalakul, gazdagul vagy szegényedik az emberiség változásaival összekapcsoltan. Minden korszak alkot magának egy képet a klasszikus ókorról és ezek az egymásrakövetkező portrék elsősorban azt a korszakot jellemzik, amelyik rajzolta őket. Az európai kultúrának egy korszaka sem vonhatja ki magát a szükségképeniség alól, hogy az Antiquitas szemléletét valamilyen formában megalkossa és ilyenformán minden szellemiség az „ókor“ tükrét tartja maga elé, amelyben a saját képét és hasonlatosságát ismerheti föl, amellyel önmagát igazolhatja, amelyből feleletet kaphat a saját világnézetének kérdéseire. Triviálisan így fogalmazhatnók meg a tételt: Mondd el, miképen gondolkozol az ókorról és én megmondom, ki vagy! Ha volna olyan korszak, amelynek nem lenne fogalma az Antiquitásról, ez a korszak maga az Antiquitas lenne, vagy nem foglalhatna helyet európai civilizációnkban.

*

Az ókor szemléletének első étape-ja: amikor már fölmerül ezzel a kultúrával szemben a kritika, de a szemlélő még egy korszakban érzi magát vele. Szent Ágoston Dido bűnös szenvedélyéről és haláláról beszél, Homerost, Terentiust említi, — anélkül hogy időben elszakadottnak látná magát a pogány kultúrától, amelyet megtagad

* E néhány töredékes megjegyzés alapjául az a fölszólalás szolgál, amelyet a szerző a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságának budapesti összejövetelén (1936) elmondott és amely a *Vers un nouvel humanisme* c. kötetben (Paris. Soc. des Nat., 1937) franciául megjelent.